

RATNE REPRESALIJE

Osnovne razlike između primene u praksi pravila unutrašnjeg i međunarodnog prava su u tome što kod unutrašnjeg prava, prvo, sem pravne norme, postoji organ nadležan da ustanovi da li su subjekti na koje se pravna norma odnosi ponašaju u skladu sa normom, odnosno, da li poštuju ili krše normu; i drugo, što postoji organ koji će po potrebi i prinudnim putem sprovesti u život odluku koju je doneo nadležni organ, odnosno primeniti sankcije protiv onih koji pravno pravilo ne poštuju. Drugim rečima, unutrašnji pravni poredak obezbeđuje ne samo pravne norme već određuje i koji organ (po pravilu sud ili organ uprave) je nadležan da merodavno i obavezno utvrdi da li se pravna norma poštuje i da obezbedi njeno prinudno izvršenje, odnosno primenu sankcija za slučaj njenog kršenja. Ujedno propisuje i postupak koji primenjuju organ nadležan da utvrdi da li se pravno pravilo poštuje. U pogledu primene pravila međunarodnog prava situacija je drukčija. U prvom redu, sam međunarodnopravni poredak je daleko neoformljeniji nego unutrašnji pravni poredak. Istina, mnogi odnosi u međunarodnoj zajednici regulisani su pravilima međunarodnog prava, ali je njihov broj u poređenju sa brojem normi unutrašnjeg prava manji i ona nisu oformljena u potpun i celovit sistem, kao što je to slučaj sa unutrašnjim pravom; mnoga područja odnosa među državama nisu regulisana ili su nepotpuno regulisana. Međutim, i unutrašnji i međunarodni pravni poredak regulisani su pravnim pravilima i kad je u pitanju postojanje tih pravila postoji samo kvantitativna razlika između ta dva poretka. Nasuprot tome, među njima postoji kvalitativna razlika kad su u pitanju ostala dva elementa (organ nadležan da utvrdi da li se postupa saglasno pravnim pravilima i da donese za stranke obaveznu odluku; organ nadležan da prinudnim putem obezbedi poštovanje pravnih pravila, odnosno izvršenje odluke koju je doneo za to nadležni organ). Međunarodna zajednica, iako raspolaže pravnim pravilima — mada nepotpunim — putem kojih reguliše međusobne odnose svojih subjekata, nema organ koji bi bio nadležan da u konkretnom slučaju obavezno utvrdi koji subjekat međunarodnog prava je poštovao, a koji kršio ta pravila, odnosno ne raspolaže organom koji bi u konkretnom sporu utvrdio istinu i doneo odluku. Istina, za poslednjih 150 godina formirano je preko 60 međunarodnih arbitražnih sudova. Svaki od njih raspravljao je veliki broj različitih sporova i opseg rada nekih od njih može se uporediti sa opsegom posla nekog državnog suda. Isto tako postoji već više od 40 godina Stalni sud međunarodne pravde u Hagu koji je nesumnjivo doprineo učvršćenju međunarodnog pravnog poretka. Međutim, slaba tačka svih tih sudova je u tome što njihova nadležnost nije obavezna za članice međunarodne zajednice i što manje-više od volje svake pojedine države zavisi da li

će neki spor izneti pred arbitražni odnosno međunarodni sud. Nadalje, međunarodna zajednica ne raspolaže organom koji bi mogao obezbediti prinudno izvršenje odluka svojih sudova. U krajnjoj liniji može se reći da od dobre volje država zavisi da li će prihvatiti i izvršiti odluke međunarodnih sudova, ili će odbiti njihovo izvršenje, iznalazeći za takav postupak formalnopravni razlog.

Sve ovo što je sumarno rečeno za današnje stanje pravnog poretka međunarodne zajednice, naročito je uočljivo u ratu, kad je u pitanju primena pravila međunarodnog ratnog prava. U ratu dolazi naročito do izražaja odsustvo postojanja međunarodno priznatog organa kontrole kako se poštuju pravila međunarodnog prava, organa koji bi bio nadležan da autoritativno utvrdi koja zaraćena strana nije poštovala ta pravila, kada, i u kojim slučajevima, i u čemu se sastoji njihovo kršenje. Nadalje, međunarodna zajednica na današnjem stepenu razvoja ne raspolaže efikasnim organom koji bi prinudio stranu — prekršiteljku pravila ratnog prava da ih ubuduće poštuje. I danas, kao i ranije, zaraćene strane moraju da pribegavaju merama samopomoći da bi se zaštitile od nezakonitih postupaka suprotne zaraćene strane ili pojedinaca. U toku trajanja rata jedna od najefikasnijih mera samozaštite, ako ne i jedina efikasna mera, su represalije.

Represalije se mogu primenjivati u miru i ratu. U miru povod za njihovu upotrebu predstavljaju nedozvoljeni postupci jedne države prema drugoj, njenim organima ili njenim državljanima. I u miru represalije ponekad sadrže upotrebu oružane sile. Tako je Italija 1923., posle pogibije na grčkoj teritoriji članova italijanske delegacije u komisiji za razgraničenje između Albanije i Grčke, naredila svojoj ratnoj mornarici da bombarduje Krf, a zatim da okupira to ostrvo, sve pod vidom represalija. Posebnu formu represalija u miru, povezanu sa primenom sile, predstavljaju pomorska blokada i embargo. U sistemu Ujedinjenih nacija i kolektivne bezbednosti, mirnodopske represalije koje sadrže primenu sile ili pretnju silom nisu dozvoljene. Nedavno, 28. marta 1964. godine, britanski vojni avioni iz baza u Južnoarabijskoj federaciji izvršili su vazdušni napad na jemenski garnizon u mestu Hareb u znak represalija zbog navodne jemenske vojne akcije protiv Bejhana (teritorija Južnoarabijske federacije). Savet bezbednosti UN je rezolucijom od 9. aprila 1964. god. osudio taj napad. Rezolucija izričito osuđuje princip represalija primenom sile kao nespojiv sa Poveljom UN.

Ratne represalije su radnje koje su same po sebi zabranjene međunarodnim ratnim pravom, ali koje postaju dozvoljene i zakonite ako su preduzete kao odmazda protiv prethodne nezakonite radnje suprotne zaraćene strane. Naime, dužnost zaraćenih strana da poštuju pravila ratnog prava nije apsolutna; ona je uslovljena recipročnim postupkom od strane protivnika. To je premisa na kojoj počivaju ratne represalije. Cilj represalija je da se država koja vrši povrede pravila ratnog prava prinudi da sa njima prestane i da ubuduće poštuje pomenuta pravila. Nekoć je cilj represalija bila osveta odnosno odmazda zbog kršenja pravila ratnog prava. One su svoj izvor imale u talionskom načelu — oko za oko, zub za zub — po kome je jedan vid represalija dobio i ime: i danas se represalije koje su istovrsne sa pričinjenom povredom nazivaju retalijacijom. Razvitak međunarodnog ratnog prava

ide za tim da se elementi osvete isključe iz represalija i da one postanu sredstvo čiji je jedini cilj da se spreči dalje kršenje pravila ratnog prava od strane neprijatelja. Zato se smatra da se represalije ne smiju preduzeti, iako je neprijatelj prethodno kršio pravila ratnoga prava, ako on sa tim povredama prestane i dâ određene garancije da ih ponovno neće vršiti.

Represalije predstavljaju veoma staru instituciju međunarodnog ratnog prava. Bile su poznate još u doba Aleksandra Velikog, široko su primenjivane u srednjem veku, a i u najnovijim ratovima. One predstavljaju veoma efikasno, ali ujedno i veoma nesavršeno sredstvo za sprečavanje kršenja pravila ratnog prava. Efikasnost represalija se sastoji u tome što su one za vreme trajanja rata jedini način da se protivnik prisili na poštovanje pravila ratnog prava. One su u ratu jedina efikasna mera samopomoći putem koje se država može zaštititi od daljeg kršenja pravila ratnog prava. Sve druge mere koje zaraćene strane primenjuju, kad dođe do kršenja pravila ratnog prava od strane protivnika, kao što su protesti neprijateljskoj komandi, apeli na svetsko javno mnjenje itd. imaju gotovo isključivo moralni ili propagandni efekat. I pozivanje na individualnu krivičnu odgovornost onih koji krše pravila ratnog prava, odnosno suđenje onima koji su ratne zločine počinili, nije za vreme trajanja rata naročito efikasno sredstvo za sprečavanje povreda ratnoga prava. U toku trajanja rata malo ratnih zločinaca padne u ruke zaraćene strane protiv koje su ratni zločini izvršeni. Suđenje ratnim zločincima vrši se pretežno tek po uspešno završenom ratu. Oni koji pravila ratnog prava krše veruju u pobedu svojih oružanih snaga i smatraju da će njome sankcionisati sva njihova dela. Samim tim strah od kazne koju bi mogli iskusiti za počinjene ratne zločine ne odvrća ih naročito od kršenja pravila ratnog prava.

Nesavršenost represalija ogleda se u tome što ne pogađaju direktno krivce, već se primenjuju protiv pripadnika neprijateljskih oružanih snaga ili neprijateljskog stanovništva. Oni protiv kojih se represalije primenjuju najčešće nisu kršili pravila ratnog prava, odnosno nisu naredili ili izvršili ratne zločine. Samim tim su suprotne načelu pravičnosti po kojem krivac, tj. onaj koji je ratni zločin izvršio, treba da iskusi kaznu; one pogađaju treća lica, a ne krivca. One po svojoj suštini ne predstavljaju sankciju za povredu pravila ratnoga prava, jer sankcija treba da predstavlja reagovanje društva (međunarodne zajednice) na kršenje ustanovljenoga pravila. Međunarodna sankcija treba da bude sredstvo upravljanja međunarodnom zajednicom i zaštićavanje njenih životnih interesa. Ona mora biti upravljena uvek protiv izvršioca nedozvoljenog dela, odnosno protiv onoga ko je normu prekršio. Svega toga kod represalija nema. Nesavršenost represalija ogleda se i u tome što one predstavljaju kršenje pravila ratnoga prava, bez obzira što se preduzimaju kao protivmera za prethodne slične postupke neprijatelja. One predstavljaju zakon odmazde primenjen u međunarodnim odnosima, nepravdu u službi prava, a ne pravno sredstvo. Njihova upotreba može izazvati slično reagovanje kod protivnika, tj. može ga navesti da primeni kontrarepresalije, da u još većoj meri krši pravila ratnoga prava i da to pravda navodnim kršenjem tih istih pravila od strane onoga ko represalije primenjuje. Sve to može dovesti do potpune negacije ratnoga prava. Praksa I i II svetskog rata naro-

čito jasno pokazuje da zaraćene strane povrede pravila ratnog prava uvek pravdaju represalijama i tvrde da ih krše u znak represalija, jer je protivnik prethodno to isto učinio. Šta više, često se iskonstruišu fiktivne povrede pravila ratnoga prava od strane protivnika da bi se u znak represalija moglo otpočeti sa vlastitim njihovim masovnim kršenjem. Tako je Hitlerov šef generalštaba Halder u svom dnevniku priznao da je bombardovanje nemačkog grada Frajburga u maju 1940. god. izvršeno po Hitlerovom nalogu od strane *Luftwaffe* da bi se stvorio izgovor za primenu represalija, odnosno za kasnija masovna bombardovanja engleskih gradova od strane Nemaca. Velika Britanija je indiskriminirano bombardovala nemačke gradove kao represaliju zbog bombardovanja otvorenih britanskih gradova, a Nemci su opet upotrebu V (*fau*) oružja protiv engleskih gradova pravdali pravom na represalije zbog bombardovanja nemačkih gradova od strane saveznika. Naime, Nemci su bili svesni da su V (*fau*) oružja zabranjena po ratnom pravu s obzirom da su imala sve karakteristike slepih oružja i da nisu mogla biti upravljena na određeni vojni cilj; zato su ih nazivali oružjima za odmazdu (*Vergeltung* znači nemački odmazda) ili skraćeno V (*fau*). Isto tako, lanac anglo-nemačkih represalija i kontrarepresalija u pomorskom ratu u poslednja dva svetska rata doveo je do neograničenog podmorničkog ratovanja, do tehnike britanske *long-distance* blokade, do proglašenja celih okeana ratnim zonama u kojima su se potapali svi trgovački brodovi (i neprijateljski i neutralni) bez opomene, itd. Drugim rečima, doveo je do potpune negacije tradicionalnih pravila ratovanja na moru. Te mere imale su za posledicu faktičku izmenu pravila pomorskog ratnog prava i njihovo prilagođavanje savremenim uslovima. Teško je zamisliti da će se rat na moru ubuduće ikad voditi uz rigorozno poštovanje tradicionalnih pravila pomorskog ratnog prava, odnosno da se neće voditi računa o promenama nastalim praksom poslednja dva svetska rata. Pravila ratnog prava za podmornički rat su u savremenim uslovima neprimenljiva i svaka zaraćena strana koja se oslanja na podmornice ne može ih poštovati. To daje pravo na represalije onoj zaraćenoj strani koja ima superiornost u površinskim ratnim brodovima, i razlog da ne poštuje teško primenljiva tradicionalna pravila o bliskoj blokadi, kontrabandi i sl. Zato se zaraćene strane u ratu na moru uzajamno optužuju za kršenje određenih pravila ratnog prava i s pozivom na represalije pravdaju sopstvene prekršaje odnosnih pravila. Tako represalije postaju instrument menjanja preživelih i teško primenljivih pravila ratnoga prava.

Surovost i obim represalija izvršenih za vreme I i II svetskog rata su bili takovih razmera da su ugrozili i samu primenu pravila ratnoga prava. Stoga su se pojavila mišljenja da represalije u celini više predstavljaju pretnju pravilima ratnoga prava nego sredstvo za njihovu zaštitu i da ih stoga treba zabraniti. One se iz sredstava za sprečavanje kršenja ratnoga prava pretvaraju u svoju negaciju, i putem njih se kršenje tih pravila opravdava. U prilog njihovoj zabrani govori i okolnost da se iz analize prakse poslednja dva svetska rata ne može izvući određeni zaključak da li su više koristile ili škodile, odnosno u kojoj se meri pomoću njih uspelo da spreči kršenje pravila ratnoga prava. Nasuprot takvom stavu može se navesti da se svaka institucija međunarodnog prava može zloupotrebiti, pa i represalije, da zbog even-

tualne zloupotrebe jedne institucije međunarodnog prava ne treba odbaciti instituciju kao takvu. Ona država koja ne poštuje pravila ratnog prava i koja ih je ranije kršila pravdajući to represalijama, u slučaju da one budu zabranjene, učiniće to pod nekim drugim izgovorom. Represalije, bez obzira na njihovu nesavršenost, predstavljaju za sada jedino efikasno sredstvo zaštite zaraćene strane protiv nedozvoljenih postupaka neskrupuloznog neprijatelja.

Zakonitost represalija zavisi od određenih uslova. Ti uslovi su pobliže precizirani u toku suđenja ratnim zločincima posle II svetskog rata, i tako su ranija oskudna pravila običajnog međunarodnog prava o represalijama dopunjena, razrađena i formulisana u određeni sistem. Da bi represalije bile zakonite prema tako oformljenim pravilima, potrebno je da ispunjavaju sledeće uslove:

Razlog represalija mora biti prethodan nezakonit akt izvršen od strane onoga protiv koga se represalije preduzimaju. Drugim rečima, one moraju predstavljati odgovor na nezakonitu radnju protivnika tj. na prethodno kršenje pravila ratnog prava od strane neprijatelja. Izvršilac te nezakonite radnje može biti: vlada neprijateljske zemlje, pripadnici njenih oružanih snaga, njeni organi ili pojedinci. Nezakonita radnja mora da se odnosi na kršenje pravila ratnog prava.

Pre nego se preduzmu represalije mora biti učinjen pokušaj da se na drugi način dobije zadovoljenje zbog izvršene povrede međunarodnog prava. Drugim rečima, mora se prethodno protivniku postaviti zahtev da prestane sa povredama pravila ratnog prava i da krivca kazni. U tom cilju ulaže se protest komandantu neprijateljske jedinice čiji se pripadnici ne pridržavaju pravila ratnog prava, ili, ako povrede pravila ratnog prava prelaze lokalni značaj ili se ponavljaju, protest neprijateljskoj vrhovnoj komandi, odnosno vladi. Protest treba da sadrži upozorenje da se sa povredama ratnog prava prestane i eventualno naznačenje mera koje će se preduzeti ako neprijatelj nastavi sa odnosnom delatnošću. S obzirom da se ratne represalije izvode u specifičnim uslovima, tj. u ratu, može doći do situacije (ako neprijatelj ponovo i naročito teško krši pravila ratnoga prava) kad ovaj uslov ne mora biti ispunjen, odnosno kad se odmah može pristupiti represalijama.

Dalji uslov za dozvoljenost represalija jeste njihova srazmernost. Preduzete represalije moraju biti srazmerne sa povredom koja je prethodno izvršena. To znači da one kvalitativno i kvantitativno moraju odgovarati pričinjenoj povredi. Njihova težina ne sme preći težinu povreda ratnog prava izvršenih od strane neprijatelja. Srazmernost represalija ne znači njihovu istovrsnost. Međunarodno ratno pravo ne traži da način i vrsta represalija budu identični sa pričinjenim povredama, već samo da postoji srazmernost između nanesene povrede i težine represalija. Kod represalija koje po svom karakteru nisu identične sa izvršenom povredom ratnog prava nije uvek lako ustanoviti kad one prestaju da budu srazmerne. Očiti primer za to su represalije i kontrarepresalije zaraćenih strana izvršene u ratu na moru u toku I i II svetskog rata. Ipak, i kod represalije nisu istovrsne moguće je da se objektivno ustanovi njihova srazmernost sa izvršenom povredom. U suđenjima posle II svetskog rata zakonitost mnogih nemačkih represalija osporena je zato što su bile nesrazmerne. Naime, Nemci su mnoge ratne zločine pravdali svojim navodnim pravom na represalije. Tako je-

feldmaršal Kajtel, šef vrhovne komande nemačkih oružanih snaga, 16. septembra 1941. godine izdao naređenje da se, u slučaju kad se stanovništvo okupiranih zemalja suprotstavlja nemačkim vlastima i kad tom prilikom bude ubijen nemački vojnik, strelja 50 do 100 komunista i da će se to smatrati odgovarajućom represalijom za život jednog nemačkog vojnika. Na osnovu toga naređenja hitlerovci su za vreme II svetskog rata streljali stotine hiljada lica iz redova stanovništva okupiranih teritorija. Nakon II svetskog rata na raznim suđenjima nemačkim ratnim zločincima koji su ta streljanja naredili ili izvršili, raspravljalo se i o pitanju da li je uzimanje i streljanje talaca bilo dozvoljeno u znak represalija po pravilima međunarodnog ratnog prava. Danas, na osnovu Ženevskih konvencija za zaštitu žrtava rata iz 1949. uzimanje talaca je zabranjeno. Međutim, postoje mišljenja da ta zabrana nije važila i u toku II svetskog rata i da je uzimanje talaca i njihovo streljanje u znak represalija bilo dozvoljeno po tada važećim pravilima. Sudovi su o tom pitanju u raznim zemljama zauzeli različita gledišta. Međutim, i oni sudovi koji su smatrali da je po pravilima međunarodnog prava koja su bila na snazi u toku II svetskog rata bilo dozvoljeno uzimati taoce i primenjivati protiv njih represalije kao odgovor na nedozvoljene akte izvršene od pojedinca iz redova stanovništva na okupiranoj teritoriji, stali su na stanovište da su nemačke represalije u navedenom omeru 1 : 100 bile očito nesrazmerne i zato nezakonite. Sudovi se nisu izjasnili koji omer je srazmeran, ali su oglašavali krivim i one nemačke komandante koji su naredili streljanje talaca u manjem omeru.

Odluku o primeni represalija mogu donositi samo za to ovlašćeni organi države. Koji su to organi, određuje se unutrašnjim propisima svake države. Instrukcije za ratovanje koje izdaju armije za potrebe svojih jedinica po pravilu određuju koji komandant je nadležan da naredi izvođenje represalija. Poželjno je da to budu komandanti visokog ranga, uglavnom komandanti divizija i viši, kako bi se obezbedilo da represalije predstavljaju iznimnu meru koja se primenjuje samo u krajnjem slučaju, privremeno, i u odnosu na određenog neprijatelja i samo po naređenju komandanta koji je nadležan da ih odredi. Viši komandanti prilikom odluke o represalijama mogu bolje sagledati sve te elemente i šire oceniti da li je ozbiljnost pričinjenih povreda od strane neprijatelja takva da zahteva preduzimanje represalija. Ipak, i niže vojne starešine mogu samostalno narediti primenu represalija u izuzetnim slučajevima. Ti slučajevi će nastupiti kad neprijatelj primenjuje takva nedozvoljena sredstva i načine vođenja operacija koji bi imali za posledicu uništenje vlastitih jedinica ili gubitak odsudnih položaja, ukoliko se ne odgovori istom ili sličnom nedozvoljenom merom ili načinom ratovanja, a komandant nije u mogućnosti da pravovremeno zatraži i dobije odobrenje od višeg starešine. U II svetskom ratu nemačko naređenje o nadležnostima po planu *Barbarosa* predviđalo je da represalije može narediti samo oficir ranga komandanta bataljona i viši. Međutim, to isto naređenje propisivalo je da će se krivična dela protiv neprijateljskog stanovništva goniti jedino ako to zahteva održavanje discipline i bezbednosti. Dakle, naređenje je sugeriralo da se izvršiocima ratnih zločina protiv civilnih lica na okupiranoj teritoriji ne pozivaju na odgovornost zbog neovlašćenog izvođenja represalija. Ne-

mačka praksa u celosti je prihvatila zločinačku sugestiju pomenutog naređenja.

Represalije protiv stanovništva na okupiranoj teritoriji postavljaju neka sporna i delikatna pitanja. Osnovno je to da li je primena represalija protiv pojedinaca, na primer talaca, bila dozvoljena po važećim pravilima međunarodnog prava u toku II svetskog rata, a ako jeste, pod kojim uslovima su se takve represalije mogle sprovesti. Naime, mnoge instrukcije za ratovanje koje su važile u toku II svetskog rata (između ostalih i instrukcija Velike Britanije i SAD) dozvoljavale su uzimanje talaca da bi se jedinice na taj način zaštitile od nezakonitih radnji od strane neprijatelja. Štaviše, instrukcija SAD je navodila da taoci mogu biti kažnjeni ili streljani ukoliko neprijateljske snage ili stanovništvo ipak izvrše nezakonite radnje koje je uzimanjem talaca trebalo sprečiti. Međutim, na kraju II svetskog rata ubijanje talaca je službeno proglašeno ratnim zločinom. Tako su statuti Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu i Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok, kao i Zakon broj 10 Kontrolnog saveta za Nemačku (koji je regulisao kažnjavanje nemačkih ratnih zločinaca) proglasili streljanje talaca ratnim zločinom. Pojedini (nacionalni) sudovi prilikom suđenja nemačkim ratnim zločincima posle II svetskog rata zauzimali su razne stavove o pitanju da li je ubijanje talaca bilo dozvoljeno ili zabranjeno. Američki vojni sud u Nirnbergu u presudi protiv Vilhelma Lista i dr. (suđenje nosi naziv »taoci« baš zato što se to pitanje najdetaljnije raspravlja) nabraja uslove pod kojima se mogu i »legalno« streljati taoci. Sud je također pravio razliku između zatvorenika radi primene represalija i talaca. Ipak, i oni sudovi koji su stali na stanovište da su se u toku II svetskog rata mogle dozvoljeno preduzimati represalije protiv talaca, odnosno pojedinaca iz redova stanovništva, smatraju da se tim merama sme pristupiti tek nakon sprovedenog sudskog postupka. Cilj sudskog postupka je da se ustanovi jesu li ispunjeni uslovi za primenu represalija. Kao dalji uslov za dozvoljenost represalija protiv pojedinaca traži se da postoji veza između nezakonite radnje (povrede pravila međunarodnog prava) i onih protiv kojih se represalije primenjuju. Naime, stoji se na stanovištu da represalije treba da imaju zastrašujuće dejstvo na grupu lica ili teritorijalnu jedinicu gde je nezakonita radnja izvršena, a to dejstvo se može obezbediti samo ako postoji bar neka veza između nezakonite radnje i grupe lica protiv koje se represalije primenjuju, odnosno teritorije gde je nezakonita radnja izvršena. U praksi ta veza je vrlo neodređena. Smatra se da je dovoljno izabrati lica protiv kojih se represalije primenjuju sa geografskog područja gde se nezakonita radnja dogodila. Posle II svetskog rata 1949. god. IV ženevskom konvencijom za zaštitu stanovništva u oružanom sukobu izričito su zabranjene represalije protiv stanovništva. To znači da okupator ne sme vršiti represalije protiv stanovništva okupirane teritorije zbog akcija izvršenih protiv njega od pojedinaca iz redova tog stanovništva. No, neki pisci već ukazuju na »neodrživost« ovih odredbi. Tako A. R. Albrecht¹ navodi: »Međutim, zabrana represalija protiv »zaštićenih lica« iz konvencije o zaštiti građanskog stanovništva sumnjive je vrednosti. Za-

¹ A. R. Albrecht: *War reprisals in the war crimes trials and in the Geneva conventions of 1949*, The American Society of International Law, 1953.

brana gotovo svih represalija protiv građanskih lica na okupiranoj teritoriji može da stvori znatne teškoće okupatoru. Ako na okupiranoj teritoriji postoji rasprostranjeni i aktivni otpor, okupator neće biti u mogućnosti da poštuje zabranu represalija, jer represalije ili pretnja represalijama predstavljaju meru od životne važnosti za održavanje reda i mira među neprijateljski raspoloženim civilnim stanovništvom. Iako je Britanija vezana ženevskim konvencijama, Britanci su u ratu na Malaji primenjivali represalije protiv civilnog stanovništva. To pokazuje da u određenim situacijama može postojati apsolutna nužnost da se takve represalije primene, bar u ograničenom vidu. Radi toga bi trebalo blanketnu zabranu represalija u Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica za vreme rata ponovno razmotriti«.

I R. R. Baxter² navodi da među značajne probleme sa kojima će se Armija SAD verovatno sresti u budućem ratu spada i pitanje gerile i aktivnosti civilnih lica. Po Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica, ako neki civil počini neprijateljski akt na okupiranoj teritoriji samo on može biti kažnjen; » . . . ako civili izvode gerilske aktivnosti, potrebno je da se ti pojedinci — pre nego budu suđeni i streljani zbog svog učesća u neprijateljstvima — kao kroz sito izdvoje od ostalog miroljubivog stanovništva . . .«.

Očito je da zabrana represalija prema stanovništvu predviđena IV ženevskom konvencijom iz 1949. god. predstavlja značajnu tekovinu međunarodnog ratnog prava i prava porobljenih naroda uopšte. Drugo je pitanje hoće li svi te odredbe poštovati. Kao što se vidi, već se čuju glasovi da ih je teško primeniti i da ih treba revidirati. Ove, za sada samo teorijske, stavove treba oštro osuditi, jer postoji opasnost da predstavljaju pokušaj da se opravda takva eventualna buduća praksa.

Zabrana represalija protiv stanovništva nije jedina međunarodna pozitivna zabrana represalija protiv određenih lica ili stvari. Tako je još Ženevska konvencija o ratnim zarobljenicima iz 1929. zabranila represalije u odnosu na ratne zarobljenike. Posle II svetskog rata, Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata iz 1949. proširuju pravnu zabranu primene represalija tako da su danas one zabranjene protiv ličnosti ratnih zarobljenika, ranjenika, bolesnika i zaštićenih građanskih lica i njihove imovine; kolektivne kazne se tim licima ne mogu izricati ni kao represalije. One su, nadalje zabranjene protiv sanitetskog osoblja, sanitetskih jedinica, sanitetskih ustanova (bolnica), sanitetskih transporta i sanitetskog materijala; protiv kulturnih i istorijskih spomenika, građevina i ustanova namenjenih nauci, umetnosti, vaspitanju ili humanitarnim ciljevima. Države koje su vezane ženevskim konvencijama za zaštitu žrtava rata obavezale su se da neće primeniti represalije protiv zaštićenih lica i dobara čak i onda kad neprijatelj sa svoje strane ne poštuje ta zaštićena lica i dobra. To, međutim, ne znači da se represalije uopšte ne mogu primeniti ako neprijatelj ne poštuje pravila ratnog prava o zaštićenim licima i dobrima. Povređene države u tom slučaju mogu primeniti represalije protiv drugih objekata. To, praktično znači da mogu primeniti represalije protiv pripadnika oružanih snaga, odnosno upotrebiti zabranjene načine i sredstva ratovanja. Čini nam se da je na taj način nastojanje da se rat humanizuje — koje je nesumnjivo pozi-

² R. R. Baxter, *The Law of War, Legal Status of the Military*, 1957.

tivno — stvorilo u oblasti ratnog prava prilično apsurdnu situaciju: represalije protiv zaštićenih lica su zabranjene, ali nisu zabranjene kao takve; ako zabrana represalija obuhvata ratne zarobljenike, ranjenike, bolesnike i stanovništvo, onda se one mogu izvoditi jedino protiv pripadnika oružanih snaga, tj. protiv njih primeniti nedozvoljena sredstva i načini ratovanja. U praksi će to objektivno često predstavljati nehumaniji i teži oblik represalija, naravno ukoliko zaraćene strane uopšte ne odustanu od njihove primene protiv lica. Naime, represalije se mogu izvoditi i protiv dobara (stvari), a ne samo protiv lica. Međutim, malo je verovatno da će se zaraćene strane zadovoljiti takvom vrstom represalija s obzirom da su one u ratu neefikasne.

Prema običajnom pravu i pravilima koja su oformljena tokom suđenja ratnim zločincima posle II svetskog rata da bi represalije, bile zakonite, potrebno je da ispunjavaju određene uslove. Jedan od njih je da predstavljaju odgovor na nezakonitu radnju protivnika, koja se mora odnositi na kršenje pravila ratnog prava, odnosno da mora biti iz oblasti ratnog prava. Međutim, posle II svetskog rata pojavila su se mišljenja da i povreda pravne zabrane rata ili otpočinjanje ili vođenje agresivnog rata ovlašćuje žrtvu agresije na represalije u oblasti ratnog prava. Naime, po Povelji Ujedinjenih nacija rat je pravno zabranjen. Samim tim rat više ne postoji u tradicionalnom smislu te reči: on predstavlja pribegavanje sili, koja, po pravnom poretku današnje međunarodne zajednice, predstavlja međunarodni zločin. Međunarodna zajednica je ovlašćena da protiv agresora primeni prinudne mere, kao što je i žrtva agresije ovlašćena da primeni mere individualne samoodbrane, odnosno, ako je u savezu sa nekim državama, mere kolektivne samoodbrane. Te mere pravno ne predstavljaju rat, jer je on proglašen »najtežim međunarodnim zločinom«, već zakonit akt samoodbrane. Po tom shvatanju sistem kolektivne bezbednosti stvoren Poveljom Ujedinjenih nacija i pravna zabrana rata proklamovana tom Poveljom, pretpostavlja pravo onih koji se bore protiv agresora da agresora stave van zakona i da u odnosu na njega ne primenjuju uopšte ili bar ne u celini pravila ratnog prava. To znači da se oružanim snagama agresora i njegovom stanovništvu ne priznaju ona prava koja su im priznata po tradicionalnom međunarodnom ratnom pravu. Po tom gledištu povreda pravne zabrane rata od strane agresora ovlašćuje žrtvu agresije da agresora u oblasti ratnog prava stavi van zakona, odnosno, da primeni protiv njega represalije. U praksi to znači da se protiv agresora mogu primeniti sva sredstva i načini ratovanja, pa i oni koji su važećim pravilima ratnoga prava zabranjeni.

To gledište pojavilo se odmah posle II svetskog rata prilikom suđenja glavnim nemačkim i japanskim ratnim zločincima. Optužba je izišla sa tvrdnjom da sve posledice koje proizilaze iz agresivnog rata (ubistvo, ranjavanje i sl.) predstavljaju ratni zločin.³ Pred međunarodnim vojnim

³ Tako je francuski glavni tužilac *Menthon* pred međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu 1946. god. u svom uvodnom izlaganju izneo da »rat koji je otpočet kršenjem međunarodnog prava nema u stvari pravni karakter rata. On je u svojoj suštini gangsterski akt, sistematski zločinački poduhvat«.

I britanski glavni tužilac *Shawcross* u svom zaključnom govoru prihvata gledište francuskog tužioca i tvrdi: »Ubijanje boraca u ratu opravdano je kako po međunarodnom tako i po nacionalnom pravu samo u slučaju ako je rat kao

sudom za Daleki istok prilikom suđenja glavnim japanskim ratnim zločincima iz II svetskog rata optužba je bila još smelija. Ona je izjednačila agresivni rat sa ubistvom, odnosno ona je sva usmrćenja, ranjavanja i sl. do kojih je u ratu došlo tretirala kao ubistvo. Na oba navedena suđenja odbrana se suprotstavila takvom gledištu i tvrdila da agresorska država, kad je u pitanju međunarodno ratno pravo, ima ista prava i dužnosti kao i napadnuta država; usmrćenja, ranjavanja i sl. do kojih je došlo za vreme ratnih operacija, sa izuzetkom ratnih zločina *stricto sensu*, tj. sa izuzetkom kršenja pravila ratnoga prava, predstavljaju normalne posledice rata, a ne krivična dela ubistva, telesne povrede i sl. Međunarodni vojni sudovi u Nirnbergu i Tokiju odbili su da prihvate gledište optužbe. Glavni nemački i japanski ratni zločinci osuđeni su zbog pripremanja i vođenja agresivnog rata tj. zbog izvršenja zločina protiv mira, ali zločin protiv mira nije identifikovan sa ratnim zločinom. Međutim, neki drugi sudovi prilikom suđenja ratnim zločincima su to učinili. Tako je holandski specijalni kasacioni sud prilikom suđenja Hansu Rauteru, nacističkom gaulajteru Holandije za vreme II svetskog rata, odbacio njegovu odbranu da su mere koje je preduzimao bile opravdane, jer su predstavljale represalije i odgovor na kršenje pravila ratnog prava od strane Holandana. Sud je stao na stanovište da izvorna krivica leži na Nemačkoj koja je započela neizazvani napadački rat protiv Holandije, pa je prema tome Holandija bila ovlašćena da pribegne represalijama u odnosu na Nemačku, dok Nemačka nije bila ovlašćena da primeni kontrarepresalije u odnosu na Holandiju. Drugim rečima, holandski sud stao je na stanovište da su zbog povrede pravne zabrane rata (povrede Pariškog ugovora), odnosno zbog otpočinjanja agresivnog rata od strane Nemačke, holandski građani bili ovlašćeni da primene represalije u oblasti ratnoga prava. Pomenuto gledište polazi od karaktera rata tj. od toga da li je rat zakonit ili nezakonit. Ono nezakonit rat izjednačuje sa ratnim zločinom, i kad se radi o nezakonitom ratu dozvoljava žrtvi agresije da primeni represalije protiv agresora; ovlašćuje žrtvu agresije da ne poštuje pravila ratnog prava i da se agresoru suprotstavi svim sredstvima. Ovaj stav, nužno se reflektira i na druga područja međunarodnog ratnog prava. On se, na primer, mora odraziti i na pravila ratnog prava o okupaciji. Ako se pomenuti stav prihvati mora se praviti razlika između nezakonite i zakonite okupacije po svom nastanku, a ne samo po načinu vršenja, kako je to po važećem ratnom pravu. Okupacija do koje je došlo u odbrambenom ratu zakonita je po svom nastanku i prosuđuje se po važećim pravilima ratnog prava. Međutim, okupacija proizašla iz napadačkog rata je po nastanku nezakonita i zločinačka. Iz toga proizilazi da je svaki akt okupatora nedozvoljen, bez obzira što ga tradicionalno ratno pravo dozvoljava, odnosno da je okupator krivično odgovoran za vršenje okupacije i u slučaju kad to čini saglasno pravilima ratnog prava.

Međutim, zločin protiv mira nije identičan sa ratnim zločinom. Po sada važećim normama ratni zločini su samo teže povrede pravila ratnog prava. Da bi se neka radnja okvalifikovala kao ratni zločin, nije mero-

takav zakonit. Ali ako je rat nezakonit, kao što je to bio rat otpočet ne samo kršenjem Pariškog pakta, već i bez bilo kakve opomene i objave rata, onda je očito da ništa ne može opravdati ubijanje boraca, jer ona predstavljaju umorstva koja se ni po čemu ne razlikuju od onih koja vrše razbojničke bande.«

davno da li je neki rat agresorski ili ne, već da li se zaraćene strane u izvođenju ratnih dejstava pridržavaju pravila ratnog prava ili ne. Agresor samim time što je agresor čini zločin protiv mira, ali pod pretpostavkom da se pridržava ratnog prava (što je malo verovatno s obzirom da se radi o agresoru), ne čini ratne zločine. I obratno. Žrtva agresije, bez obzira što je njena stvar pravedna, može teoretski vršiti ratne zločine, ako ne poštuje pravila ratnoga prava. Da nije tako, razlikovanje na zločine protiv mira i ostale zločine — ratne zločine i zločine protiv čovečnosti — bilo bi bez svrhe, jer bi zločin protiv mira automatski sva ratna dejstva napadača pretvarao u ratne zločine.

Poslednjih godina ponovo je aktuelizirana teorija da povreda pravne zabrane rata, predviđene sistemom Ujedinjenih nacija, daje povređenoj strani pravo na represalije u oblasti ratnog prava i ovlašćuje napadnutu državu da ta pravila ne poštuje, odnosno da se suprotstavi agresoru svim sredstvima, pa i onima koja su po ratnom pravu zabranjena. Putem te teorije nastoji se u novije vreme, sa stanovišta međunarodnog ratnog prava, opravdati uporeba nuklearnog oružja. Naime, neposredno nakon II svetskog rata zakonitost upotrebe nuklearnog oružja — sa stanovišta međunarodnog prava — mnogi nisu dovodili u sumnju. Međutim, vremenom je doktrina evoluirala i danas gotovo bez rezerve stoji na stanovištu da je upotreba nuklearnog oružja i po sada važećim pravilima ratnog prava zabranjena. To gledište je potvrđeno i nekim rezolucijama Ujedinjenih nacija (na primer, rezolucijom o nezakonitosti upotrebe nuklearnog oružja, koju je prihvatila Generalna skupština UN 24. novembra 1961.). Samim tim, oni koji razmišljaju o eventualnoj upotrebi tog oružja, bili su prinuđeni da pronađu pravne argumente pomoću kojih bi mogli braniti njegovu zakonitu upotrebu. To su najlakše činili pozivajući se na pravo represalija. Naime, nesporno je da je po važećem međunarodnom ratnom pravu upotreba nuklearnog oružja dozvoljena u znak represalija ako ga je i protivnik prethodno upotrebio ili na drugi način teško kršio pravila ratnog prava. Pri tom jedino važe opšta pravila ratnog prava o represalijama, koja prvenstveno zahtevaju da između nanesene povrede i težine represalija postoji srazmernost. Ako su ispunjeni opšti uslovi za primenu represalija, onda je po takvim gledištima opravdana i zakonita upotreba nuklearnog oružja u znak represalija. Međutim, ide se i dalje od ovog opšteg pravila ratnog prava. Nastoji se opravdati zakonitost upotrebe tog oružja, do koje eventualno može doći, ne samo u znak represalija zbog kršenja pravila ratnog prava (koja po težini moraju biti srazmerna upotrebi nuklearnog oružja) već i u slučaju kad je protivnik otpočeo napadački rat. Tako je britansko Udruženje za međunarodno pravo na svom sastanku od 7. XII 1961. godine usvojilo rezoluciju o dozvoljenosti, odnosno zabranjenosti upotrebe zabranjenog oružja u cilju samoodbrane u kojoj se, između ostalog, kaže: »c) Kad je neka od država učesnica međunarodnog oružanog sukoba prekršila pravila ratnog prava, dozvoljena je po međunarodnom pravu upotreba gore pomenutih oružja (biološkog, hemijskog i nuklearnog) od druge zaraćene strane u cilju represalija — pod pretpostavkom da represalije nisu nesrazmerne, ukoliko ne postoje posebne ugovorne obaveze koje zabranjuju represalije; d) na isti način, u nedostatku posebnih pravila međunarodnog prava, nemoguće je poreći pravo zaraće-

noj strani da upotrebi takva oružja u cilju represalija, ako je njen protivnik prekršio ugovornu obavezu da ne pribegne primeni sile, odnosno da ne pribegne ratu.« I na konferenciji Svetskog udruženja za međunarodno pravo (*International Law Association*) 1962. u Brislu britanska delegacija zastupala je gledište (u čemu su je podržavale i neke druge delegacije) da povreda pravne zabrane rata daje napadnutoj strani pravo na represalije u domenu ratnog prava, pa i na upotrebu nuklearnog ili drugog zabranjenog oružja. Drugim rečima, zakonitost upotrebe nuklearnog i drugog zabranjenog oružja pokušava se pravdati pozivom na pravo samoodbrane i pravo represalije.

Odgovor na pitanje da li su dozvoljene represalije u oblasti međunarodnog ratnog prava zbog povrede međunarodnog javnog prava, odnosno zbog povrede pravne zabrane rata, zavisi od shvatanja međunarodnog ratnog prava, njegovog karaktera i značaja. Sa stanovišta međunarodnog javnog prava, normalno je ispitati obeležja rata i na osnovu karaktera rata prosuđivati postupke država. Međutim, ratno pravo, bar u sadašnjoj etapi razvoja, ne ispituje karakter rata. Sa stanovišta međunarodnog ratnog prava bez značaja je da li se radi o pravno zabranjenom ratu (agresorskom ratu) ili o individualnim ili kolektivnim merama samoodbrane (odbrambenom ratu), odnosno prinudnim merama UN (oružanoj akciji UN radi uspostavljanja mira). Ratno pravo sa ratom računa kao sa faktorom i nastoji ublažiti ratne strahote koliko je to u datim uslovima moguće i sprečiti suvišna varvarstva. Ono reguliše prava i dužnosti zaraćenih strana bez obzira da li se radi o napadaču ili napadnutom, kao što reguliše uzajamna prava i dužnosti neutralaca i zaraćenih. Sa stanovišta ratnog prava humanizirati rat znači zaraćenim stranama zabraniti sve mere koje su okrutne, a suviše su sa stanovišta konačnog cilja rata — sa stanovišta pobeđe.

Činjenica da je u sistemu UN rat pravno zabranjen ne menja pravila ratnog prava. Ona ostaju jednaka, kako u odnosu na agresora tako i u odnosu na žrtvu agresije. Međunarodna zajednica daje ocenu o karakteru rata, a međunarodno javno pravo osuđuje agresivni rat kao najteži međunarodni zločin. Nasuprot tome, međunarodno ratno pravo računa s ratom kao s činjenicom; ono predstavlja minimum humanosti koji su dužne poštovati sve zaraćene strane. U praksi one ga poštuju samo ukoliko ga poštuju i njihov protivnik. Nepoštovanje pravila ratnog prava od jedne zaraćene strane uvek izaziva lančanu reakciju negativnog reciprociteta. Sprovođenje u život načela da za žrtvu agresije važi jedan sistem (privilegovani) pravila ratnog prava, a za agresora drugi sistem (diskriminatorni) pravila, pozivom na pravnu zabranu rata, u praksi predstavlja potpunu negaciju pravila ratnog prava, jer iskustvo pokazuje da jedna zaraćena strana nikad ne poštuje pravila ratnog prava, ako to ne čini i njen protivnik. Iako je pravna zabrana rata danas osnovni pravni princip međunarodne zajednice, iz njega se ne mogu izvoditi određeni zaključci za ratno pravo, jer bi bili štetni za poštovanje pravila ratnog prava. Dati pravo žrtvi agresije da se suprotstavi agresiji svim sredstvima, i dozvoljenim i nedozvoljenim, znači legalizovati upotrebu nuklearnog i drugog zabranjenog oružja pod vidom represalija zbog povrede pravne zabrane rata. To važi pogotovo s obzirom na istorijski fakat da se zaraćene strane bez izuzetka uzajamno

optužuju za otpočinjanje napadačkog rata. Samim tim će svaka od njih tvrditi da može — sa stanovišta međunarodnog prava — dozvoljeno upotrebiti nuklearno i drugo zabranjeno oružje protiv svoga protivnika, jer da je on prekršio pravnu zabranu rata, odnosno otpočeo napadački rat. Bilo bi krajnje opasno prihvatiti gledište da država, kad tvrdi da je napadnuta, odnosno kad tvrdi da djeluje u samoodbrani, ima pravo na represalije zbog povrede pravne zabrane rata. To bi u praksi značilo ozakoniti upotrebu svih sredstava i načina ratovanja, pa i nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja. Ratne represalije kao institucija međunarodnog ratnog prava dozvoljene su samo zbog njegovih povreda. Na tome treba i ostati i ne dozvoliti ih zbog povrede pravne zabrane rata. To ni ukoliko ne znači da se na taj način ne osuđuje agresija. Otpočinjanje agresivnog rata predstavlja zločin protiv mira. Međunarodna zajednica, međunarodno javno pravo, politika i istorija utvrđuju ko je agresor, a ko žrtva agresije. Ratno pravo, ako hoće da opstane, ne treba i ne sme o tome da sudi.

Pukovnik

Dr Vuko GOZZE-GUČETIĆ